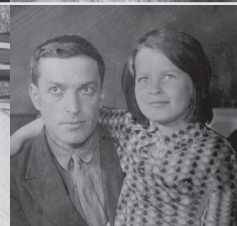
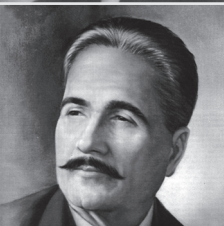
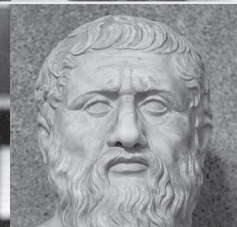
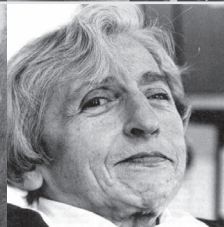
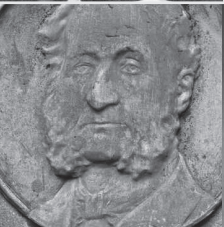
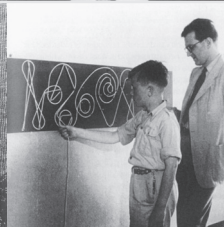
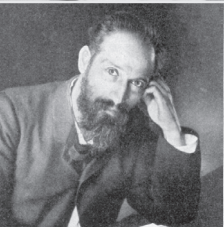
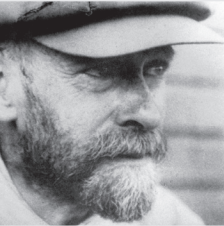
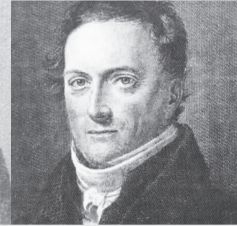
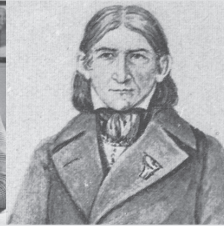
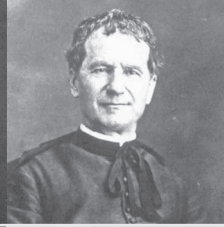
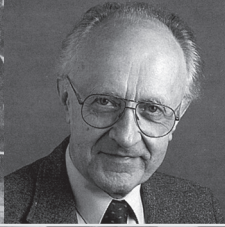
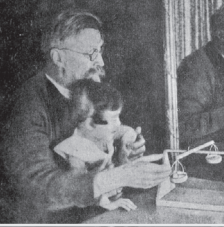
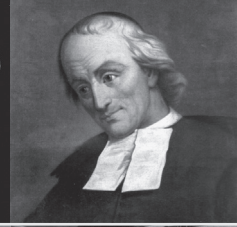
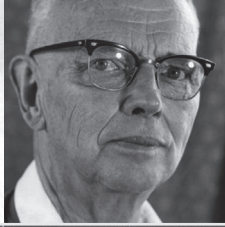
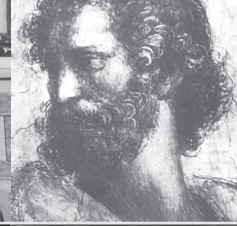
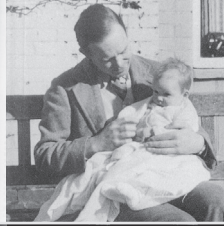
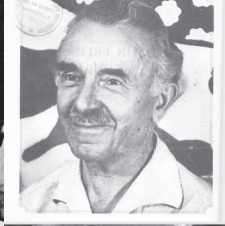
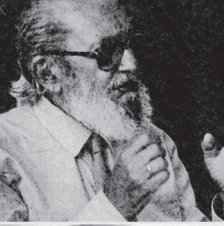
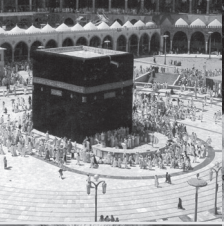
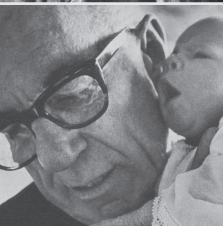
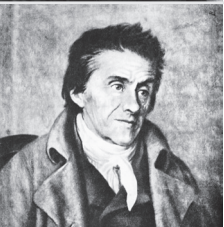

Grote pedagogen in klein bestek

ONDER REDACTIE VAN TOM KROON EN BAS LEVERING

Grote pedagogen in klein bestek

uitgeverij

SWP

Eerste druk 2008 tot en met derde druk 2015 (ISBN 978 90 6665 861 5)
Vierde herziene en uitgebreide druk 2016

Grote pedagogen in klein bestek

Tom Kroon en Bas Levering (redactie)

ISBN 978 90 8850 692 5

NUR 847

© 2016 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Inhoud

Inleiding en verantwoording	11
1. Grondleggers en practici	15
Imam Al-Ghazzali (1058 – 1111) <i>'De schaduw van een kromme boom kan nooit recht zijn'</i>	16
Jacob Cats (1577 – 1660) <i>De dichtende volksopvoeder</i>	22
Jan Amos Comenius (1592 – 1670) <i>De pedagoog als wereldverbeteraar</i>	28
Jacobus Koelman (1631 – 1695) <i>'Uitverkiezing als opdracht'</i>	34
François Fénelon (1651 – 1715) <i>Amuseren om te leren</i>	40
Jean-Baptiste de La Salle (1651 – 1719) <i>Een vroege voorvechter van volksonderwijs</i>	45
August Hermann Francke (1663 – 1727) <i>De pedagoog van het Duitse piëtisme</i>	51
Johann Heinrich Pestalozzi (1746 – 1827) <i>Dilettant in aanschouwelijk onderwijs en zelfwerkzaamheid</i>	57
Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768 – 1834) <i>Theoloog, filosoof en pedagoog</i>	63

Johann Friedrich Herbart (1776 – 1841) <i>Onderwijspedagoog in verlichtingstijd</i>	69
Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782 – 1852) <i>Pedagoog van de gaven en het vrije spel</i>	75
Cornelis Eliza van Koetsveld (1807 – 1893) <i>'Genezing door opvoeding'</i>	80
Giovanni Bosco (1815 – 1888) <i>Een priester-opvoeder uit Turijn</i>	86
Ellen Key (1849 – 1926) <i>Feministisch pleitbezorger van de eeuw van het kind</i>	92
John Dewey (1859 – 1952) <i>Pedagoog van participatie en democratie</i>	97
Gerard Jan Ligthart (1859 – 1916) <i>Meester van de hartepedagogiek</i>	103
Rudolf Joseph Lorenz Steiner (1861 – 1925) <i>Levensfilosoof en pedagoog van de vrijeschool</i>	109
Jonkvrouwe Elisabeth Boddaert (1866 – 1948) <i>'Geen nadruk op het verkeerde, maar aandacht voor het goede'</i>	115
Maria Montessori (1870 – 1952) <i>'Vertrouwen op de kracht van kinderen'</i>	120
Ovide Decroly (1871 – 1932) <i>Pionier van 'de school voor het leven, door het leven'</i>	126
Muhammad Iqbal (1873 – 1938) <i>Opvoeden tot zelfontplooiing</i>	131
Philip Abraham Kohnstamm (1875 – 1951) <i>Een pedagoog voor wie het verschil telde</i>	137
Janusz Korczak (1878 – 1942) <i>Pedagoog en weeshuisopvoeder tussen de kinderen</i>	143

Theo Thijssen (1879 – 1943) <i>De meester en zijn gelukkige klas</i>	149
Kees Boeke (1884 – 1966) <i>De tegendraadse kracht achter de Werkplaats</i>	154
Peter Petersen (1884 – 1952) <i>Een intellectueel als schoolhervormer</i>	160
Helen Parkhurst (1886 – 1973) <i>Ontwerper van het daltononderwijs</i>	166
Jan Waterink (1890 – 1966) <i>Een gedreven (ortho)pedagoog</i>	172
Anna Freud (1895 – 1982) <i>De geschiedenis van een dochter</i>	177
Lev Semjonovitsj Vygotsky (1896 – 1934) <i>Wegbereider van de zone van de naaste ontwikkeling</i>	183
Célestin Freinet (1896 – 1966) <i>'Pour la vie, par la vie, par le travail'</i>	188
Jean Piaget (1896 – 1980) <i>Onderzoeker van de cognitieve ontwikkeling en het spontane leren</i>	194
Emmi Pikler (1902 – 1984) <i>Gids in aandachtige en intieme verzorging</i>	200
Benjamin McLane Spock (1903 – 1998) <i>'Doe wat ik zeg, niet wat ik doe'</i>	206
Martinus Jan Langeveld (1905 – 1989) <i>Modern Nederlands pedagoog van internationale allure</i>	212
John Bowlby (1907 – 1990) <i>Onderzoeker van gehechtheid en verlies</i>	218
Wilhelmina Bladergroen (1908 – 1983) <i>Beweging doet leren</i>	224

Iván Böszörményi-Nagy (1920 – 2007) <i>Hersteller van onrecht tussen generaties</i>	230
Jacobus Fredericus Wilhelminus Kok (1929) <i>Orthopedagoog van het alledaagse opvoedingshandelen</i>	236
Lea Dasberg (1930) <i>Charismatisch pedagoog in verwarrende tijden</i>	242
Paolo Freire (1931 – 1997) <i>Pedagoog van bewustmaking, bevrijding en hoop</i>	248
2. Inspiratoren	255
Confucius (551 – 479 v. Chr.) <i>Leraar en grondlegger van de Chinese beschaving</i>	256
Plato (427 – 347 v.Chr.) <i>Pedagoog in werk en leven</i>	262
Aristoteles (384 – 322 v.Chr.) <i>‘Van hen die weten, d’hoge Meester’</i>	268
Jezus van Nazareth (ca. 2 v.Chr. – 31) <i>De verlosser als pedagoog</i>	274
Aurelius Augustinus (354 – 430) <i>Leraar voor eens en voor altijd</i>	279
Mohammed (570 – 632) <i>De profeet als pedagoog</i>	284
Desiderius Erasmus (1466 – 1536) <i>Europees pedagoog uit Rotterdam</i>	290
Michel Eyquiem de Montaigne (1533 – 1592) <i>Zoeker naar levenswijsheid</i>	296
Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778) <i>Meer dan een romantische kinderbeschermmer</i>	302

Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844 – 1900) <i>Vorming versus nut</i>	308
Søren Kierkegaard (1813 – 1855) <i>Filosoof van de enkeling en de innerlijkheid</i>	314
Rabindranath Tagore (1861 – 1941) <i>Pleiter voor kunst en natuur in het onderwijs</i>	320
Over de auteurs	327

Inleiding en verantwoording

Drieënvijftig portretten van pedagogen. In dit boek zijn ze te vinden: de grondleggers van de pedagogiek, de practici en de inspiratoren. Dat er behoefte aan *Grote pedagogen in klein bestek* was, wisten we. Vanaf het verschijnen van de eerste biografie in het eerste nummer van het *Pedagogiek in Praktijk Magazine* in 2001 kreeg de redactie positieve reacties. Er bleek behoefte te bestaan aan een vlotte eerste oriëntatie in leven en werk van personen die het pedagogisch denken van oudsher hebben gevormd en gevoed. Met deze bundel wordt in deze behoefte voorzien.

De bundel bestaat uit twee delen. In het eerste deel zijn beschrijvingen opgenomen van het leven en het werk van invloedrijke pedagogen. Een deel van hen was werkzaam aan een universiteit. Zij hebben vaak aan de basis van het vak gestaan. Hun werk leidde wel tot praktische maatregelen, maar het accent ligt bij hen toch op het tot stand brengen van een coherente theorie, die aan onderzoek van de pedagogische praktijk richting zou kunnen geven en die het pedagogisch handelen inzichtelijker en dus meer doelgericht zou maken.

Zowel in de periode voordat de pedagogiek in het universitaire bestel een zelfstandige plek als wetenschap had verworven, als ook nog lang daarna, zijn pedagogen ook buiten de wetenschap aan te treffen. Het gaat in dat geval om practici die met hun beredeneerde ideeën vormgaven aan het handelen van de opvoeder, of dit nu de 'gewone' ouder was of de leerkracht. Hun invloed is veelal nog steeds herkenbaar in het pedagogische veld. Het onderscheid tussen grondleggers en practici is niet helder genoeg om beide categorieën in twee verschillende onderscheiden delen van de bundel onder te brengen, zoals we ons aanvankelijk voornamen. Zo verrassend is dat natuurlijk ook weer niet. De praktische pretentie vormt immers het hart van de pedagogische wetenschap.

In het werk van grondleggers en practici speelt vaak het gedachtegoed door van denkers waarvoor we nog veel verder in de tijd terug moeten. Die denkers hebben we inspiratoren genoemd. Zij komen in het tweede deel van de bundel aan de orde. Zij hebben door hun inspirerende woorden of door hun wijze van leven de manieren waarop kinderen worden ingeleid in de cultuur direct of indirect beïnvloed. In sommige gevallen waren zij het zelf die ouders en professionals de ogen openden voor een bepaalde benadering van het kind en zo legden zij

dan het fundament voor nieuwe aanpakken. In andere gevallen liep de invloed via volgelingen of personen die hun geschriften bestudeerden en hun eerste aanzetten uitwerkten tot meer concrete aanwijzingen, of soms zelfs omzetten in bepaalde vormen van pedagogische zorg in nieuwe instituten. Een aantal van deze inspiratoren heeft zelf geen geschriften nagelaten maar hun gedachten zijn door leerlingen opgetekend. In onze steeds kleiner wordende wereld worden wij hoe dan ook geconfronteerd met ideeën van denkers die voor de meesten van ons tot voor kort volkomen onbekend waren, maar die wel van belang zijn. Ook voor enkelen van hen hebben we plaats ingeruimd.

Over de plaatsing van een pedagoog in het ene of het andere deel kan natuurlijk gediscussieerd worden. Doorslaggevend voor ons als redacteurs was het accent dat vanuit onze tijd aan het werk van de geportretteerde wordt gegeven. Men kan natuurlijk ook discussiëren over de vraag waarom de ene pedagoog hoe dan ook in de bundel is opgenomen en de andere niet. Wij hebben de keuzes waarvoor we werden gesteld zorgvuldig afgewogen en hebben daarbij hulp van anderen ingeroepen, maar dat zal de invloed van de persoonlijke voorkeur zeker niet helemaal hebben kunnen uitsluiten. Uiteindelijk was voor ons doorslaggevend of een pedagoog tot op vandaag een aantoonbare invloed heeft – praktisch of theoretisch of beide – of opnieuw in de belangstelling staat. Van belang was natuurlijk ook of er een auteur beschikbaar was om een evenwichtige bio te schrijven. Voor enkele relevante figuren bleek dat niet het geval te zijn. Een beperkt aantal bio's hebben we niet opgenomen omdat ze de door ons gewenste informatieve waarde niet haalden.

De huidige wereld van de opvoeding, en zeker die van het onderwijs, is nog altijd in bepaalde mate verzuild. Ook aan dat gegeven hebben we geprobeerd recht te doen. Dat kan betekenen dat bepaalde namen niet onmiddellijk bij iedereen herkenning zullen oproepen. Het kan zelfs dat de opname van deze of gene pedagoog bij een groep lezers irritatie oproept, maar dat moet dan maar.

De biografieën in deze bundel bieden niet alleen een inleiding in leven en werk, maar ook een beoordeling over de actuele betekenis van de beschreven pedagoog. Bij een dergelijke beoordeling is vanzelfsprekend het persoonlijke oordeel van de biograaf in het geding. De beschreven figuur fungeert in het eigen werk van de biograaf vaak als voorbeeld. Dat betekent dat het gevaar dreigt dat een biografie gemakkelijk de trekken kan krijgen van een hagiografie. Wij hebben als redacteurs in voorkomende gevallen de betreffende biograaf op dit gevaar gewezen. In een enkel geval hebben we besloten een portret niet op te nemen, omdat de biograaf niet tegemoet kwam aan onze wens om ook aan de bestaande kritiek op het werk van zijn pedagoog aandacht te besteden.

In een bepaald opzicht levert deze bundel een vertekend beeld. In principe is aan alle aangetrokken biografen per portret een even grote ruimte ter beschikking gesteld. Dat betekent dat pedagogen met een omvangrijk en gedifferentieerd oeuvre en een lang en bewogen leven er relatief bekaaid vanaf komen.

Gelukkig wordt de lezer, in die gevallen dat ons bestek voor deze of gene pedagogie inderdaad te klein is, door middel van de referenties aan het eind van de bio gericht verder geholpen.

Binnen de twee onderscheiden delen – die van de grondleggers en de practici en die van de inspiratoren – verschijnen onze pedagogen in chronologische volgorde. Die reizen door de tijd vragen om een historisch kader dat, daar waar het boek in het onderwijs wordt gebruikt, door enthousiaste docenten kan worden geboden. Begrippen als ‘Verlichting’, ‘Romantiek’ en ‘Reformpedagogiek’ komen in de bio’s aan de orde, maar kunnen zeker nadere toelichting gebruiken. Ook is het bijvoorbeeld fascinerend om te zien hoe gaandeweg de wetenschap opkomt en de allesbepalende religieuze oriëntatie naar de achtergrond verdwijnt. Maar onze bundel laat zich echter zeker niet alleen van voor naar achter lezen. ‘Gewoon bladerend grasduinen en hier en daar op verrassende plekken echt blijven hangen’ vormt zeker ook een goed advies voor een leerzame en aangename reis door de oude en de nieuwe wereld van de pedagogische ideeën en hun bedenkers.

Bij de samenstelling van de eerste druk vroegen we veel collega’s om advies. We willen hier slechts een enkeling met name noemen. Van buiten de redactie van *PiP Magazine* Leendert Groenendijk, emeritus hoogleraar historische pedagogiek aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, die met zijn suggesties zijn sporen in deze bundel heeft nagelaten. Van binnen de redactie van *PiP*, in de eerste plaats Peter van der Doef, omdat hij het was die ruim tien jaar geleden in een redactievergadering riep: ‘Zoveel bio’s al, moeten jullie daar langzamerhand niet eens een boekje van maken?’ In de tweede plaats Ton Beekman, aan wie we destijds vroegen om de teksten voor publicatie nog een keer door te lezen om ons voor uitgijders te behoeden.

In deze vierde herziene druk zijn inderdaad aanvullingen opgenomen die we acht jaar geleden voor noodzakelijk hielden. Er zijn zeven portretten toegevoegd, die van François Fénelon, Muhammed Iqbal, Søren Kierkegaard, Rabindranath Tagore, Jean Piaget, Wilhelmina Bladergroen en Lea Dasberg. Daarmee is onze bundel nog meer een bijdrage aan de canon van de historische pedagogiek geworden.

Bas Levering en Tom Kroon
Montfoort/Bennebroek, juni 2016

1. Grondleggers en practici

Imam Al-Ghazzali (1058 – 1111)

**‘De schaduw van een kromme
boom kan nooit recht zijn’**

Ibrahim Bayrak

Ons land kent enkele tientallen islamitische basisscholen waarvan de meeste geconcentreerd zijn in de grote steden in het westen van het land. Zoals Nederlandse scholen soms vernoemd zijn naar bekende pedagogen, zo staat in Rotterdam de basisschool Al-Ghazzali, die haar inspiratie put uit het gedachtegoed van de gelijknamige islamitische denker die leefde in de elfde eeuw. Wie was hij?

Aboe Haamid Muhammad al-Ghazzali wordt als Pers geboren in de stad Khurasaan in Noordoost-Perzië. Het is de tijd van het Abbasidische kalifaat, dat bescherming geniet van de Seldjoeken die in 1055 Bagdad binnenvielen. Wanneer in 1085 Al-Ghazzali's leermeester imam Al-Djuwaynie overlijdt, wordt hij in Bagdad opgenomen in de kring van Nizaam al-Mulk, de vizier van de Seldjoeken. Al-Mulk verbindt hem in 1091 aan de jonge, maar toch al beroemde Nizaam-universiteiten, waarna een succesvol professoraat volgt. Zijn standpunt tegenover de filosofie heeft Al-Ghazzali vastgelegd in *Tahafutu'l falasifah* (Onsamenhangendheid der filosofieën), waarin hij zich keert tegen het islamitische neoplatonisme.

Vanaf zijn jeugd werd hij gedreven door een hevig verlangen naar zekerheid. Nadat hij zijn kinderlijke geloof-op-gezag verloren had en van allerlei onderwerpen studie had gemaakt, maakte hij een crisis door, waarin hij ging twifelen aan de religieuze kennis die hij door zijn opvoeding had verkregen. Deze crisis liep uit op een volledige breuk met de samenleving in Bagdad. Tien jaar lang zwierf hij onder de meest eenvoudige omstandigheden in Syrië, Palestina, Egypte en Arabië. Naar eigen zeggen werd hij genezen door Allahs genade, die hem opnieuw doordrong van de evidentie en kracht van de geloofswaarheden. Na zijn geloofscrisis schreef de soefimeester de *Ihya' u 'uloemi'd dien* (Wederopleving van godsdienstwetenschappen in de geest van het soefisme), het beroemdste bronnenboek van het soefisme.

Na deze crisis besloot Al-Ghazzali niet te rusten voor hij wist waar definitieve zekerheid te vinden was. Daartoe onderzocht hij de orthodoxe theologie, de filosofie, allerlei sektes en het soefisme. Dat laatste onderzocht hij niet zozeer in zijn leer alswel in het beleven van zijn geloofspraktijk. Daarin vond hij de zekerheid die hij elders vergeefs zocht.

In 1105 keerde hij in Bagdad terug, bekleedde nog enige tijd zijn vroegere professoraat, maar trok zich in zijn laatste levensjaren terug in zijn geboorteplaats Khurasaan, waar hij in 1111 overleed. In totaal liet hij meer dan vierhonderd standaardwerken na over jurisprudentie, methodologie, dogmatiek, filosofie, mystiek en opvoeding.

Zoeken van kennis

Zijn opvoedkundige en onderwijskundige denkbeelden verwoordde Al-Ghazzali in zijn befaamde standaardwerk *Ihya*. Hij baseert zijn ideeën in de eerste plaats op de *Qur'aan* en de *Ahadieth* (overleveringen van de profeet Muhammad) en in de tweede plaats op de ideeën van geleerden. Hij laat zich ook inspireren door Plato, Aristoteles, neoplatonistische en moslimfilosofen van zijn tijd.

Volgens Al-Ghazzali omvat *tarbiyah* (onderwijs en opvoeding) de activiteiten die ten doel hebben het individu te laten wennen de door kennisoverdracht verworven kennis in de praktijk te brengen, zowel geestelijk als fysiek. Dat wil zeggen dat *tarbiyah* niet louter gaat om het bijbrengen van kennis aangaande de islamitische geloofsleer, rituele plichten, ethiek, geboden en verboden, maar ook om het individu erop voor te bereiden om zich deze waarden en normen eigen te maken en te belijden, door ze dagelijks in de praktijk te brengen. Uit anti-utilitair oogpunt definieert hij het algemene doel van *tarbiyah* als volgt: opvoeding van het individu tot zelfstandigheid, opdat het als volwassene op eigen benen kan staan. Het gaat er vooral om Allahs welbehagen te verkrijgen door de verwerkelijking van de totale onderwerping aan Allah op het vlak van het individu, de gemeenschap en de mensheid in het algemeen, zodat hier op aarde Allah wordt gediend en Hem dankbaarheid wordt betuigd.

Aan de hand van de bekende profetische overlevering – ‘Het zoeken van kennis is verplicht voor iedere moslim (man of vrouw)’ – was Al-Ghazzali van mening dat basiskennis van alle godsdienstige vakken voor iedereen verplicht zou moeten zijn, en specialisatie erin voor sommigen. Zijn uitgangspunten voor onderwijs zijn: nut en noodzaak. Als kennis nuttig en noodzakelijk is moet deze sowieso onderwezen worden – godsdienstig of niet godsdienstig – tenzij de kennis geestelijk en lichamelijk schadelijk is.

Heden ten dage zeggen moslimpedagogen echter dat geen enkel vak buiten het islamitisch onderwijssysteem valt. Omdat Allahs tekenen zowel in de *Qur'aan* als in de natuur bestaan. Ze wijzen een dualisme van godsdienstige en niet-godsdienstige vakken af.

De rol van de opvoeder

Volgens Al-Ghazzali vindt de opvoeding in de eerste plaats in het gezin plaats, echter in wisselwerking met het kind en zijn omgeving. In zijn beschrijving van de taak van de opvoeder en leraar is dit belijdend karakter impliciet en expliciet aanwezig. De nadruk ligt op de volgende aandachtspunten:

- De opvoeder dient vriendelijk te zijn jegens zijn leerlingen.
- Hij dient hen als zijn eigen kinderen te beschouwen en te behandelen.

- Hij dient hun naar het voorbeeld van de Profeet *tarbiyah* te geven.
- Hij dient hen niet alleen op het leven in deze wereld maar ook op het toekomstige leven voor te bereiden. Want alleen op het aardse leven gericht onderwijs brengt geen heil. Volgens hem dient een leraar het kind te leiden tot het heil in het eeuwige leven.
- Het is alleen maar ter wille van Allah dat hij hen onderwijst. Op grond van Qur'aan-vers 11:29, stelt hij dat leraren geen loon mogen vragen voor wat zij geleerd hebben, zelfs geen dank mogen verwachten.
- Hij dient een perfect voorbeeld voor zijn leerlingen te zijn.
- Hij dient de leerlingen de nodige adviezen te geven, hen zelfs tot in details voor te lichten en daarbij nooit hoogmoedig te zijn.
- Hij moet hun bijbrengen dat het doel van het leren niets anders mag zijn dan godsvrees.
- Hij moet de slechte daden van zijn leerlingen niet openlijk en op verwijtende toon, maar met veel geduld en liefde verbeteren. Dat maakt deel uit van de subtiele kunst van het leraarschap.
- Hij mag geen openlijke verwijten maken, want daardoor verliezen de leerlingen hun respect voor de leraar.
- Hij moet geen enkele wetenschap in de ogen van de leerlingen kleineren.
- Hij moet altijd rekening houden met het bevattingsvermogen van het kind en geen dingen vertellen die te moeilijk zijn. Hier noemt hij een paar overleveringen van de Profeet waarin wordt gezegd dat de profeten (als de eerste opvoeders/leraren) de opdracht hadden om begrijpelijk en op het niveau van de mensen te spreken. Wie iets aan de mensen wil vertellen wat hun bevattingsvermogen te boven gaat, veroorzaakt niets anders dan dwaling. Daarom raadt hij leraren aan om ook op dit punt de Profeet te volgen.
- Ten slotte legt Al-Ghazzali er de nadruk op dat de leraren datgene wat ze aan de leerlingen vertellen ook zelf in praktijk moeten brengen. 'De schaduw van een kromme boom kan nooit recht zijn', benadrukt hij. Hij bekroont zijn betoog zoals de gewoonte is met een Qur'aan-vers en een overlevering van de Profeet, waarin degenen die de mensen adviseren om het goede te doen, terwijl ze zelf niet het goede voorbeeld geven, bekritiseerd worden. Nog steeds vindt men het belangrijk dat leraren een goed voorbeeld zijn voor hoe geloofswaarheden in goed handelen omgezet moeten worden.

Gelukzaligheid

Het belijdende karakter van *tarbiyah* impliceert ook karaktervorming van het kind in islamitische geest. Daarom is ook het karakter (*akhlaaq*) van de onderwijzer en ouders van fundamentele betekenis: als vertegenwoordiger van waarden en normen is hij het voorbeeld voor de kinderen in zijn woorden en daden.

Het verkrijgen van geestelijk geluk, zowel in dit leven als in het hiernamaals, is het einddoel van de godsdienstige opvoeding. Gelukzaligheid is in het hiernamaals het echte geluk. Want dat is een eeuwig leven zonder einde, genieting zonder moeite, blijdschap zonder verdriet, rijkdom zonder armoede, volkomenheid zonder gebrek, kracht zonder nederigheid, eeuwig en eindeloos. Deze gelukzaligheid kan alleen maar bereikt worden door Allah nabij te komen. Daarom is het noodzakelijk dat kennis wordt gezocht in begeerte naar Allahs welgevallen, maar niet uit werelds belang, zoals uit zucht naar prestige, zegeningen of een hoge betrekking. Al-Ghazzali heeft zelf de daad bij het woord gevoegd en zijn officiële functie als professor aan de Nizaam al-Mulk-universiteiten opgegeven op zoek naar de waarheid. Na een langdurige studie ontdekte hij dat de mystiek de beste weg is naar volkomenheid en eeuwig geluk. Daarvoor zijn waarachtige, innerlijke godsdienstige kennis, goede daden en goede karaktervorming van essentieel belang.

Volgens zijn theorie is het noodzakelijk om alle uitingen van een slecht karakter, zoals roddelen, liegen, boosheid, jaloezie, hoogmoed, gierigheid en dergelijke – die hij ziekten van het hart noemt – achterwege te laten om het hart te zuiveren. Het gaat om waarachtige zuiverheid. Die staat overigens niet los van uiterlijke zuiverheid. Uiterlijke en innerlijke zuiverheid weerspiegelen elkaar. Volgens hem zijn naast de verplichte gebeden, vrijwillige gebeden, inspanningen om kwade neigingen te bestrijden, geduld en oprechte toewijding de beste middelen tot zuivering van de ziel.

Al-Ghazzali stelt dat het doel van de schepping van de ziel (algemene) kennis is; wijsheid en kennis van Allah, om Allah lief te hebben en Hem met hart en ziel te dienen, want daartoe is de mens volgens de Qur'aan geschapen. Hij stelt dat de ziel van iemand ziek is als hij Allah niet met hart en ziel dient. Hij verwijt ook bepaalde geleerden, die dokters behoren te zijn van de ziel, zelf ziek te zijn aan hun ziel. Zij missen daardoor de benodigde kennis en zelfs wordt de ziekte van de ziel ontkend. Zo zijn er mensen die het gebed verrichten uit gewoonte of uit liefde tot de wereld. Zij zoeken noch toewijding noch welgevallen van Allah en zijn dus onoprecht.

Invloed

Al-Ghazzali was een krachtig verdediger van de zeer godsvruchtige en vurige leer van de soefi's, waarbij hij zich aansloot. Deze beweging probeerde in het persoonlijke leven een vorm van spiritualiteit te brengen en het bewustzijn te reinigen. Verschillende oriëntalistenvonden onderkend zijn invloeden op westerse filosofen en theologen zoals Raymond Martin, Thomas van Aquino, Pascal en Bergson. Net zoals er veel is gepubliceerd over westerse pedagogen, zo zou er ook met het oog op onze multiculturele samenleving meer onderzoek moeten worden gedaan naar de relevantie van islamitische pedagogen als